

grond. In feite waren de meest relevante architectonische producties voor de EAR niet degenen die de natuurlijke geschiedenis, in de vorm van architectuur, terugbrachten naar de dorpen en regio's van Frankrijk (met uitzondering van projecten in de Loirevallei, die een lichte vorm van regionalisme en stedelijke modernisering combineerden). Dat waren eerder de handboeken voor de tijdelijke woonkazernes en hangars die werden gepubliceerd door de Service des constructions provisoires en de Cités des expériences, de experimentele woonwijken die na de bevrijding werden opgetrokken. Deze tamelijk uitzonderlijke projecten, experimenten met bouwtechnieken en materialen die waren geproduceerd met een urgentie die overeenkwam met de urgentie van het etnografische architectonische onderzoek (in het aangezicht van verdwijning, vernietiging of modernisering), zijn beter in staat de uitkomsten van het onderzoek te belichamen. Maar hoewel het regionalisme werd ontrafeld, werd het niet ongedaan gemaakt. Zoals Jean Bossu, nogal profetisch, eens zei: 'De etnografie van morgen zal ons leren dat het regionalisme van gewapend beton voortkomt uit zijn van land tot land verschillende interpretaties.'²⁸

Vertaling : InOtherWords, Maria van Tol

La Martella, an Architecture of Feeling

Ludovico Quaroni's Translation of the Sassi Cave City into an Ideal Village

Giuseppe Cosentino

The Latin word homo is related to humus, 'soil', or 'earth', in Greek χθών. The mythologem to which this word alludes, almost summarising it, must have been linked to a creational myth in which the Earth played the part of the Primordial Mother. . . . Especially Greek is the popular etymology that considered the word 'people' (λαός) as derived from 'stone' (λίθος):¹

The way that classical philologist Károly Kerényi, in his etymological research, traces an ancient and deep connection between man and the earth, is reminiscent of how scholars, writers and photographers were attracted to the Sassi of Matera in the early 1950s, perhaps glimpsing in that unique cave-dwelling population the most radical example of a dual attachment of man to the earth. The earth as a mother, in whose womb of caves excavated into the tuff it was possible to dwell, and the earth as a stage where people, like 'stones', as Kerényi reminds us, lived the drama of poverty, working the arid fields with few means and resources.

This is the historical overview of southern Italy in the aftermath of the Second World War: a poor, largely illiterate population that lived in the city but depended on work in the fields and was still subject to the ancient system of agrarian *latifundia*.² In this context,

¹ Károly Kerényi, *Miti e misteri* (Turin: Bollati Boringhieri, 2017 [1951]), 292.

² The word *latifundium*, indicates large, landed estates cultivated with limited resources.

³ Luigi Piccinato, 'Matera: i Sassi, i nuovi borghi e il Piano regolatore', *Urbanistica* 24/15-16 (1955), 142-151.

⁴ Carlo Levi, *Cristo si è fermato a Eboli* (Milan: Bruno Mondadori, 1958), 70.

⁵ Thanks to a Fulbright Foundation grant funded with money from the Marshall Plan reconstruction programme, F.G. Friedmann chose Matera as an illustrative case study for the social and economic situation in the south of Italy. Friedmann's essay 'The World of "La Misericordia"', published in 1953, was fundamental in focusing the American cultural debate on the conditions of southern Italy.

⁶ Alcide de Gasperi was one of the fathers of the Italian constitution, he was also the founder of the Christian Democratic Party and served as President of the Italian Republic from 1945 to 1953.

the agricultural countryside of Matera certainly represents an extreme case. The barren, rugged plateau of the Murgia, on which the city of Matera is situated, has been deeply carved by the Gravina River, thus effectively creating two cities, the mediaeval *civita* of Piano to the west, and to the east, eroded into the rock, the city of the Sassi.³ A separate city in which the houses are excavated in the rocky sides of the plateau and the streets are an inextricable tangle of lines carved into the stone. During the first half of the twentieth century, more than 15,000 people lived in such caves (or *sassi*) mostly peasants in a state of total destitution. In his book *Christ Stopped at Eboli*, published in 1944, Carlo Levi presents what is perhaps the most tragically factual image of Matera, and certainly contributed to spreading the knowledge of the Sassi, where 'dogs, sheep, goats and pigs sat on the floor. Every family generally had only one of these caves as their dwelling, and men, women, children and animals all sleep together'.⁴

Inspired by Carlo Levi's book, a few years later, in 1949, sociologist Friedrich G. Friedman carried out an intensive study and in-depth sociological research on the population of the Sassi.⁵ His analysis reveals how the structure of the Sassi consisted of an unsanitary cluster of cave dwellings that provided shelter to a predominantly peasant population who in the mornings travelled to work in the countryside around Matera, yet returned every evening to inhabit the Sassi, thus maintaining an urban dimension with a strong identity.

The attention of the intellectual milieu and the public opinion concerning the 'case of Matera' led the De Gasperi government to pass a law on 17 May 1952 that determined the redevelopment and closure of the Sassi.⁶ This meant the consequent displacement of its inhabitants – initiating a heated debate as to where and how to accommodate the population that was living there. Rarely have actions related to the construction of new urban settlements been more intertwined with purely political questions. The two main courses of

La Martella, een architectuur van het gevoel

Ludovico Quaroni's vertaling van de grotwoningen van Sassi naar een ideaal-dorp

Giuseppe Cosentino

Het Latijnse woord homo is verwant aan het woord humus: 'grond' of 'aarde', het Griekse χθών. Het mythologische element waarnaar dit woord verwijst, dat het bijna samenvat, moet verband hebben gehouden met een schepingsmythe waarin de aarde de rol van de oermoeder speelde. (...) De populaire etymologie waar het woord 'mensen' (λαός) werd opvat als een afgeleide van 'steen' (λίθος) is typisch Grieks.¹

De manier waarop klassiek filoloog Károly Kerényi in zijn etymologisch onderzoek een oude en diepe band tussen de mens en de aarde identificeerde, doet denken aan de manier waarop geleerden, schrijvers en fotografen in de vroege jaren 1950 aangetrokken werden door de bewoners van de Sassi van Matera, en in die unieke groep grotbewoners misschien wel het meest radicale voorbeeld aantreffen van een dubbele verbondenheid van de mens met de aarde. Enerzijds de aarde als een moeder in wier schoot van grotten, uitgegraven in de tufsteen, men kon wonen; anderzijds als een podium waarop mensen, als de 'stenen' waar Kerényi naar verwijst, een tragedie van armoede opvoerden en met beperkte middelen de dorre velden bewerkten.

48

Het historische perspectief op het Zuid-Italië van na de Tweede Wereldoorlog toont ons een arme, grotendeels analfabete bevolking die in de stad woonde, maar op het land moest werken, als vanouds onderworpen aan het archaische systeem van de *latifundia*.² Het agrarische landschap rondom Matera was hiervan een extreem voorbeeld. Het kale, ruige Murgia-plateau waarop de stad Matera ligt, is diep ingesneden door de rivier de Gravina, waardoor er in feite twee steden zijn ontstaan: in het westen de middeleeuwse *civita* Piano en in het oosten, geërodeerd in de rotsen, de stad van de Sassi.³ Die laatste vormt een aparte stad waarvan de woningen zijn uitgehouwen in de rotswanden van het plateau en de straten een onontwarbare wirwar van in de steen uitgehouwen richels. Tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw woonden er meer dan 15.000 mensen in dergelijke grotten (of *sassi*), voornamelijk boeren, en wel in een staat van totale armoede. Carlo Levi geeft in zijn boek *Christus kwam niet verder dan Eboli* uit 1944 misschien wel het meest tragische feitelijke beeld van Matera en dit heeft zeker bijgedragen aan de verspreiding van kennis over de Sassi, waar 'honden, schapen, geiten en varkens op de grond lagen. Elke familie had over het algemeen slechts één van deze grotten als woning: mannen, vrouwen, kinderen en dieren sliepen allemaal in één enkele ruimte.⁴

De socioloog Friedrich G. Friedmann, die geïnspireerd was geraakt door het boek van Carlo Levi, voerde een paar jaar later, in 1949, een intensieve studie en diepgaand sociologisch onderzoek uit naar de bevolking van de Sassi.⁵ Zijn analyse laat zien dat de Sassi-structuur bestond uit een onhygiënisch cluster van grotwoningen, die onderdak bood aan voornamelijk boeren, die 's ochtends naar het platteland rond Matera reisden om op het land te werken en 's avonds naar hun grotwoningen terugkeerden, wat het stadsdeel een stedelijk aspect met een sterke identiteit opleverde.

De aandacht van het intellectuele milieu en de publieke opinie voor de omstandigheden in Matera bracht de regering-De Gasperi ertoe om op 17 mei 1952 een wet aan te nemen die

¹ Károly Kerényi, *Miti e misteri* (Turijn: Bollati Boringhieri, 2017 [1951]), 292.

² Het woord *latifundium* verwijst naar grote landgoederen die met beperkte middelen worden bewerkt.

³ Luigi Piccinato, 'Matera: i Sassi, i nuovi borghi e il Piano regolatore', *Urbanistica* 24/15-16 (1955), 142-151.

⁴ Carlo Levi, *Cristo si è fermato a Eboli* (Milaan: Bruno Mondadori, 1958), 70.

⁵ Via een gift van de Fulbright Foundation, die werd gefinancierd met geld van het Marshallplan, kon F. G. Friedmann de casus Matera beschrijven als illustratief voor de sociale en economische situatie in het zuiden van Italië. Friedmann's in 1953 verschenen essay 'The World of "La Misericordia"' was van grote invloed op het Amerikaanse culturele debat over de omstandigheden in Zuid-Italië.

La Martella aerial view/ La Martella luchtfoto

intervention envisaged either the construction of new rural villages, as proposed by the entities involved in the reconstruction, such as UNRRA-Casas and the National Urban Planning Institute (INU), or the construction of isolated farmhouses, as strongly favoured by the Land Reform Authority.⁷ The political reasons that can be deduced from these two different strategies of architectural intervention, as Tafuri would write:

... were aimed at discouraging the formation of a proletariat, even a rural one, for which the 'city-like' solution could be a dangerous incentive; the scattered settlement solution, instead, had the advantage of not being based on the premise of creating a community, while achieving the same demographic aims that ultimately were the real motive behind the operation.⁸

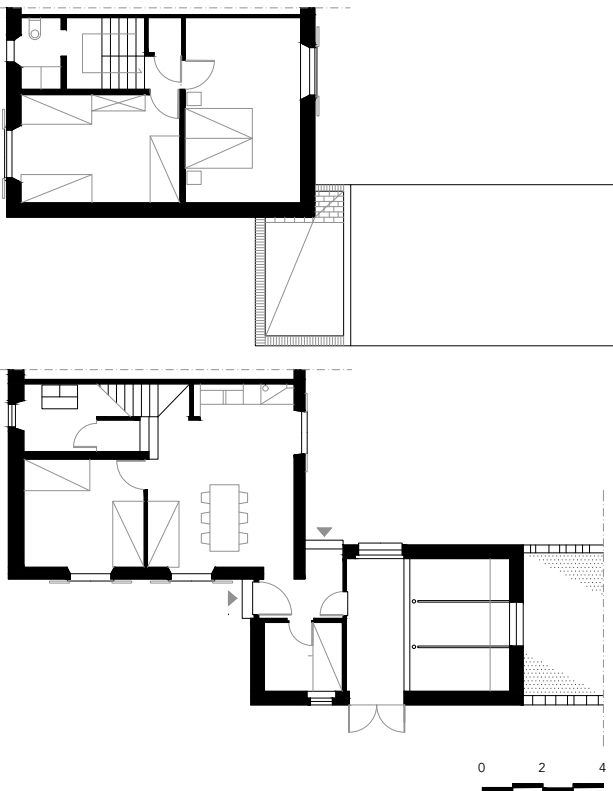
Adriano Olivetti, an enlightened industrialist who saw in the borderline case of Matera the concrete opportunity for putting into practice his political thought, took part personally in the debate on how to develop a model of a rural village that was inspired by community life, and thus opposed to the model that was put forward by the Land Reform Authority.⁹ The *community* fostered by Olivetti is a physical and moral space within which man lives, works, realises himself and actively participates in political society. From this perspective, the new rural settlement in Matera was meant to be the expression of the identity of its inhabitants, a way of social life based on the common good, equal social dignity and the incentive for a new agricultural economy that would replace the oppressive system of the *latifundium*.

⁷ UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) – CASAS (Relief for the Homeless Administrative Committee) was an international organisation founded in Washington in 1943 and aimed at providing economic assistance to countries that had been particularly damaged in the aftermath of the Second World War.

⁸ Manfredo Tafuri, *Ludovico Quaroni e lo sviluppo dell'architettura moderna in Italia* (Milan: Edizioni di Comunità), 107.

⁹ Engineer Adriano Olivetti, owner of the Olivetti typewriter company, was a prominent figure in the Italian political and intellectual scene of the 1940s and 1950s. For further discussion on this topic please refer to: Manfredo Tafuri,

'Aufklärung I: Adriano Olivetti e la comunità dell'intelletto', in: Manfredo Tafuri (ed.), *Storia dell'architettura italiana, 1944-1985* (Turin: Piccola Biblioteca Einaudi, 1982), 45-54; Valerio Ochetto, 'Discesa al sud', in: Valerio Ochetto (ed.), *Adriano Olivetti: La biografia* (Rome/Ivrea, Edizioni di Comunità, 2015), 177-189.

Ludovico Quaroni, ground- and second-floor plan of a house for a peasant family/ Ludovico Quaroni, plattegrond begane grond en verdieping van een boerenwoning, La Martella, 1952

de sluiting van de Sassi verordonneerde.⁶ Dit betekende dat de inwoners moesten worden verplaatst – vervolgens ontstond er een verhit debat over de plaats en de manier waarop de bevolking die er woonde dan moest worden geherhuisvest. Het komt niet vaak voor dat de bouw van nieuwe stedelijke nederzettingen zo sterk verweven is met zuiver politieke kwesties. De twee belangrijkste actieplannen beoogden ofwel de bouw van nieuwe plattelandsdorpen, een voorstel van de instanties die betrokken waren bij de wederopbouw, zoals UNRRA-Casas en het Istituto Nazionale di Urbanistica (INU), ofwel de bouw van afgelegen boerderijen, zoals sterk werd bepleit door de landhervormingsautoriteit.⁷ De politieke redenen die kunnen worden afgeleid uit deze twee verschillende architectonische interventiestrategieën, zo schreef Tafuri:

(...) waren gericht op het ontmoedigen van de vorming van een proletariaat, ook al was het een ruraal proletariaat, waarvoor de 'stadse' oplossing een gevaarlijke stimulans zou kunnen zijn; het plan om verspreide nederzettingen te bouwen had daarentegen het voordeel dat het niet gebaseerd was op de premisse dat er een gemeenschap moest worden gevormd, terwijl het wel dezelfde demagogische doelen bereikte, die uiteindelijk de echte drijfveer achter de operatie waren.⁸

Adriano Olivetti, een verlichte industrieel die in het geval Matera een concrete mogelijkheid zag om zijn politieke ideeën in praktijk te brengen, was persoonlijk betrokken bij de debatten over hoe een plattelandsdorp te ontwikkelen, dat geïnspireerd was door het gemeenschapsleven en hij verzette zich dus tegen het model dat werd voorgesteld door de landhervormingsautoriteit.⁹ De *gemeenschap* die Olivetti voorstond was een fysieke en morele ruimte waarbinnen de mens leeft, werkt, zichzelf verwezenlijkt en een actieve rol speelt in de politieke samenleving. Op basis van dit standpunt moest de nieuwe plattelandsnederzetting bij Matera de identiteit van de bewoners uitdrukken, een

6

Alcide de Gasperi was een van de grondleggers van de Italiaanse grondwet, de oprichter van de christen-democratische partij en van 1945-1953 president van de Italiaanse Republiek.

7

UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) – CASAS (*Comitato amministrativo soccorso ai senzatetto*) was een internationale organisatie die in 1943 in Washington werd opgericht om in de nasleep van de Tweede Wereldoorlog economische hulp

te bieden aan landen die bijzonder veel schade hadden opgelopen.

8

Manfredo Tafuri, *Ludovico Quaroni e lo sviluppo dell'architettura moderna in Italia* (Milaan: Edizioni di Comunità), 107.

9

Ingenieur Adriano Olivetti, de eigenaar van het gelijknamige bedrijf in typemachines, speelde een belangrijke rol in de Italiaanse politieke en intellectuele wereld van de jaren 1940 en

1950. Zie voor meer discussie over dit onderwerp: Manfredo Tafuri, 'Aufklärung I: Adriano Olivetti e la comunità dell'intelletto', in: Manfredo Tafuri (red), *Storia dell'architettura italiana, 1944-1985* (Turijn: Piccola Biblioteca Einaudi, 1982), 45-54; Valerio Ochetto, 'Discesa al sud', in: Valerio Ochetto (red), *Adriano Olivetti. La biografia* (Rome/Ivrea: Edizioni di Comunità, 2015), 177-189.

La Martella, village houses and urban structure of 'neighbourhood units' / La Martella, dorpshuizen en de stedelijke structuur van de 'wijk-eenheden'

La Martella: A Modern Rurality
Olivetti, as vice-president of UNRRA-Casas and president of INU, became the direct promoter of the construction of 200 dwellings for the displaced population of the Sassi, for which he commissioned architect Ludovico Quaroni, with the collaboration of architects Federico Gorio, Pietro Maria Lugli and Michele Valori and engineer Luigi Agati, with the drafting of a plan for an agricultural settlement in La Martella, 7 km from Matera.

The urban structure designed by Quaroni for La Martella is based on the work by the Matera City and Agricultural Countryside Study Commission, led by Friedmann and of which Quaroni himself was a member.¹⁰ Interdisciplinary research thus became the foundation of the architectural project, providing essential economic, demographic and psychological insights into the needs of the families to be relocated. These preliminary studies provided

10

The *Commissione di Studio della città e dell'agro di Matera*, led by Friedrich G. Friedmann, was established in 1951. The study group included paleoanthropologist Eleonora Bracco, psychologist Lidia De Rita, urban planners Federico Gorio and Ludovico Quaroni,

social worker Rigo Innocenti, geographer Giuseppe Isnardi, hygienist Rocco Mazzarone, historian Francesco Nitti, anthropologist Tullio Tentori and Riccardo Musatti, director of the journal *Metron*.

Quaroni with useful design premises for endowing the new settlement with a social and economic structure, thus creating a unique experience that had never been realised in Italy before, which originated, as Giancarlo De Carlo would argue, from a 'cultural collaboration concerning an issue that would generally have been considered as urbanistic'.¹¹

Regarding the project of La Martella, the complex sociological context of the Sassi can be summarised in a single well-defined urban structure, that of the 'enclosures', or *neighbourhood units*. These elaborate settings form a distinct public space overlooked by eight to ten cave dwellings. The resulting space is thus not exactly that of a common street or square, but rather a human geography, shaped by a dense web of social and family relationships that made it possible to lend mutual aid or share essential services such as an oven for baking bread. The structure of the neighbour-

11

Giancarlo De Carlo, 'A proposito di La Martella', *Casabella Continuità* 200 (1954), 8.

op het algemeen welzijn en gelijke maatschappelijke waardigheid gebaseerde manier van sociaal leven faciliteren en een nieuwe landbouweconomie stimuleren, die het onderdrukkende systeem van het *latifundium* zou vervangen.

La Martella: een modern platteland Olivetti, vicevoorzitter van UNRRA-Casas en voorzitter van het INU, was de drijvende kracht achter de bouw van 200 woningen voor de ontheemde bevolking van de Sassi. De opdracht werd gegund aan architect Ludovico Quaroni, die samenwerkte met architecten Federico Gorio, Pietro Maria Lugli en Michele Valori en ingenieur Luigi Agati. Dit team stelde een plan op voor een landbouwnederzetting in La Martella, op 7 km van Matera.

Het stedenbouwkundig plan dat Quaroni voor La Martella ontwierp, was gebaseerd op het werk van de door Friedmann geleide *Commissione di Studio della città e dell'agro di Matera*, waarvan ook Quaroni lid was.¹⁰ Het interdisciplinair onderzoek vormde zo de basis voor het architectonische project, door essentiële economische, demografische en psychologische inzichten te bieden in de behoeften van de gezinnen die moesten worden geherhuisvest. De voorbereidende studies leverden Quaroni nuttige ontwerpuitgangspunten op, die hij kon gebruiken om de nieuwe nederzetting van een sociale en economische bedding te voorzien. Zo ontstond een uniek experiment dat nog nooit eerder in Italië was gerealiseerd en dat, zoals Giancarlo De Carlo zou beweren, voortkwam uit een 'culturele samenwerking rond een kwestie die over het algemeen als louter stedenbouwkundig zou zijn beschouwd'.¹¹

Wat het ontwerp voor La Martella betreft, kan de complexe sociologische context van de Sassi worden samengevat als een welomlijnde stedelijke structuur van enclaves of *wijkeenheden*, die een duidelijke openbare ruimte bevat waarop telkens acht tot tien grotwoningen uitkijken. Het resultaat is dus niet echt een gemeenschappelijke straat of plein, maar eerder een menselijke geografie, gevormd door een dicht web van sociale en familiale verbanden die het mogelijk maken wederzijdse hulp

te verlenen of essentiële voorzieningen te delen, zoals een oven om brood te bakken. Voor La Martella stelt Quaroni wijkeenheden voor met groepen van tien wooneenheden elk, aan weerszijden van een relatief smalle straat. De relaties tussen bebouwde en lege ruimten zorgen voor drie verschillende gradaties van sociale interactie tussen de bewoners. De centrale straat is de openbare ruimte, de door twee woningen gedeelde binnenplaats is semiopenbaar, en de woning, ten slotte, is de enige echte privéruimte. De woningen bestaan uit twee afzonderlijke, maar verbonden volumes. Het eerste is het huis zelf en het tweede omvat de stallen en de schuur, die uitgeven op de moestuin. De interieurs van de woningen zijn identiek: een woonkamer en een slaapkamer op de begane grond en twee extra slaapkamers op de verdieping. De ruimtelijke opsplitsing van de woning in verschillende vertrekken was revolutionair voor de bewoners van de Sassi, die gewend waren om in een enkele grote grot te wonen, waar ze de huiselijke ruimte zelfs met hun dieren deelden. Het grootste probleem bij het ontwerp van de woningen was juist de aanwezigheid, binnenshuis, van een muilezel die een fundamenteel 'productiemiddel' was en zowel een stal als een hooizolder nodig had.

Quaroni greep bij het ontwerp van de huizen voor de nederzetting terug op de traditionele plattelandswoning. Zijn subtiele toespelingen bleven niet beperkt tot formele verwijzingen – schuine daken, witte muren, vakwerk – maar hij maakte juist volop gebruik van traditionele elementen om tegemoet te komen aan hedendaagse behoeften. Zo wist hij een bouwwerk dat typisch was voor Matera, de *lamione* – een aanbouw tegen de grot als toegangsportaal – in ere te herstellen en te herinterpreteren, en koos hij voor traditionele bouwmaterialen zoals tufsteen en kalk. Hij besteedde aandacht aan de traditie en hield daarbij ook zeker rekening met de leer van Giuseppe Pagano, die juist in de mediterrane rurale architectuur de voorloper van een nieuwe tijd zag.¹²

In de conclusie van een artikel over La Martella stelde Federico Gorio, een van de ontwerpers die de nederzetting samen met

The Church in La Martella/ De kerk in La Martella

hood unit proposed by Quaroni for the project of La Martella results in residential units organised into ten groups of houses, arranged on both sides of a relatively narrow street. The varying relationships between built and empty spaces configure three different degrees of social interaction among the inhabitants: the central street is the public space; the courtyard, shared between two houses, is the semi-public space; and finally the dwelling, which is the only more properly private space. The dwellings consist of two separate, but connected units. The first is the house itself, the other includes the stables and the barn, which in turn are connected to the vegetable garden. The interiors of the dwellings are all identical: a living room and a bedroom on the ground floor, and two additional bedrooms on the upper floor. The spatial division of the various areas of the house was revolutionary for the inhabitants of the Sassi, who were used to living in a single large cave in which they shared the domestic space, even with the animals. The most difficult

issue to address when designing the dwellings was precisely the presence, inside the house, of the mule, which was a fundamental 'means of production' and required both a stable and a hayloft.

When designing the houses of the settlement, Quaroni looked back to the tradition of the rural houses, a subtle allusion that is not limited to a formal reference – the pitched roofs, white walls and latticework – but rather becomes a substantial use of traditional elements, within which the answer to current needs are sought. Some examples of this are the recovery and reinterpretation of the building type typical of Matera known as the *lamione* – a structure that would be grafted onto the cave to become the entrance to the house – or the choice of traditional building materials, such as tuff or lime. His focus on tradition was certainly mindful of the teachings of Giuseppe Pagano, who recognised, precisely in rural Mediterranean architecture, the precursory signs of the contemporary.¹²

10

De door Friedrich G. Friedmann geleide *Commissione di Studio della città e dell'agro di Matera* was opgericht in 1951. Leden van de studiegroep waren paleoantropoloog Eleonora Bracco, psycholoog Lidia De Rita, stedenbouwkundigen Federico Gorio en Ludovico Quaroni, maatschappelijk werker Rigo Innocenti,

geograaf Giuseppe Isnardi, arts Rocco Mazzarone, historicus Francesco Nitti, antropoloog Tullio Tentori en directeur van het tijdschrift *Metron*, Riccardo Musatti.

11

Giancarlo De Carlo, 'A proposito di La Martella', *Casabella Continuità* 200 (1954), 8.

12

De leerstellingen van Giuseppe Pagano waren fundamenteel voor Italiaanse moderne architecten. Van groot belang in dit verband is de tentoonstelling 'Architettura rurale italiana' die Pagano en Guarniero Daniel in 1936 organiseerden voor de zesde Triennale van Milaan.

12

The teachings of Giuseppe Pagano were fundamental for the Italian architects of the modern period. Of particular interest in this respect is

the exhibition organised by Pagano and Guarniero Daniel, entitled 'Architettura rurale italiana', presented at the VI Milan Triennale of 1936.

Ludovico Quaroni, perspective drawing of the La Martella village street, 1952/ Ludovico Quaroni, perspectieftekening van de dorpsstraat, La Martella, 1952

Quaroni had ontworpen, dat er van oudsher twee manieren zijn om een architectonisch project te ondernemen: 'de eerste is een voorwendsel voor zelfexpressie en de tweede voorziet in middelen om ruimte te maken voor de ander'.¹³ In het specifieke geval van La Martella werd volgens Gorio de tweede weg gevolgd. Hij pleit in zijn artikel voor de implementatie van een anonieme architectuur die het auteurschap van de architect bijna volledig zou overschaduwden. Inmiddels kunnen we bevestigen dat deze operatie (gelukkig) niet succesvol was, aangezien kenmerkende individuele gebouwen, zoals de kerk en het gemeentehuis, evenals de gehele stedenbouwkundige opzet, duidelijk terug te voeren zijn op Quaroni's invloed en architecturale fijngevoeligheid.

Quaroni's ontwerp voor de nieuwe nederzetting is gebaseerd op de eeuwenoude

Lucaniaanse dorpen die op de richels van heuvels zijn gebouwd. La Martella staat eveneens op een heuvel en heeft een centrale kern die bestaat uit 'primaire elementen', zoals de openbare voorzieningen en de kerk, van waaruit er straten aftakken naar de 'secundaire elementen' van het woonweefsel. Dit bestaat uit een aaneengesloten reeks van modulaire herhalingen van de eenvoudige 'huis-met-stal'-opstelling. De woningen staan twee aan twee en flankeren elkaar, terwijl de schuur, vastgehaakt op de hoek van het huis, de bij de woning behorende moestuin afbakent. De levendige gevels, het samenspel van massa en leegte en de variërende hoogte van de volumes resoneren met de studies die Ridolfi rond die tijd uitvoerde voor INA Casa.¹⁴

De 'primaire elementen' die het hart van de gemeenschap vormen, de kerk in het

In the concluding section of an article on La Martella, Federico Gorio, one of Quaroni's co-designers of the settlement, argues that historically there have been two ways to undertake an architectural project, 'one that provides an excuse for self-expression and another that offers the means to accommodate others'.¹³ In the specific case of La Martella, according to Gorio, it was this second way that was pursued. In the article Gorio advocates the implementation of an anonymous architecture that would almost completely overshadow the authorship of the architect. Today, however, we can affirm that the operation was (fortunately) not successful, since distinctive individual buildings, such as the church and the civic centre, as well as the entire urban layout, can be clearly traced back to Quaroni's influence and architectural sensibility.

The project for the settlement devised by Quaroni follows the layout of the ancient ridge towns of historical Lucanian villages. In fact, La Martella stands on a rise and has a central nucleus consisting of the 'primary elements', such as the services and the church, from which the streets that connect to the 'secondary elements' of the built fabric branch off. This appears as a continuous cluster consisting of a modular repetition of the minimal 'house-stable' structure. The dwellings are always paired and flank one another, whereas the barn, hinged on the corner of the house, delimits the access to the vegetable garden belonging to each house. The vibrancy of the façades, the structure based on an aggregation of solids and voids, and the varying heights of the volumes resonate with the studies conducted in those same years by Ridolfi for INA Casa.¹⁴

View of the village La Martella, in the Murgia landscape/ Gezicht op het dorp La Martella in het landschap van Murgia

bijzonder, gaan een directe dialoog aan met het omliggende weefsel. Zelfs in de structuur van de kerk kan je de samensmelting van verschillende volumes herkennen, sommige in steen, andere bepleisterd, variërend in vorm.¹⁵ Het horizontale karakter van het grote dak dat de ingang markeert wordt aangevuld door de extreme verticaliteit van de *campanile* (klokkentoren), waardoor een beeld ontstaat van een spontane boerenarchitectuur die de poëzie van het Italiaanse rurale landschap ten volle oproept. Het interieur van de kerk presenteert een intieme spirituele ruimte waar, door het licht dat van de klokkentoren naar beneden valt, een pad wordt uitgelicht. Terwijl de kerk aan de binnenkant de primitieve sacraliteit van een archaische wereld lijkt te vertegenwoordigen, ziet zij er aan de buitenkant, door haar vorm en volume, uit als een civiele toren die het panorama van het dorp bepaalt en wellicht, als een schildwacht die over de Murgia-vallei uitkijkt, zijn seculiere waarden vertegenwoordigt.

De dialectische relatie tussen de verschillende elementen waarmee La Martella is opgebouwd, leerde Quaroni vorm te geven door de antieke stad tot voorbeeld te nemen. Een maieutisch proces, als het ware, dat teruggrijpt naar de geschiedenis om de structuur te ontwerpen van een modern dorp waarvan de

gebouwen, hoewel ze er net zo uitzien als die van de steden uit het verleden, nieuwe betekenissen opnemen die de hedendaagse tijd aan ze toekent.

Een collectieve gemoedstoestand

Quaroni had met zijn ontwerp voor La Martella zeker de bedoeling om een nieuw plattelandsdorp te creëren dat door de inwoners op dezelfde manier zou worden ervaren en beleefd als de oude stad Matera, als een stad die zich liet definiëren als een collectief kunstwerk, als het resultaat van samenwerking tussen verschillende niveaus van kennis. Deze gedeelde ervaring zou de inwoners van La Martella ertoe moeten verleiden een gevoel van verbondenheid met het dorp te ontwikkelen, een intieme symbolische relatie, waarbij ze de nederzetting als een deel van zichzelf zouden zien, net als de Sassi. Het was ter bevordering van deze 'gemoedstoestand' – zoals Tafuri het noemde – dat Quaroni realiseerde wat we 'een architectuur van het gevoel' zouden kunnen noemen.¹⁶ Door de inwoners te vragen, actief deel te nemen aan de bouw van de nederzetting, en mee te denken over type en andere ontwerpgerelateerde beslissingen over de huizen, wilde Quaroni dezelfde processen activeren die verankerd lagen in de oude stad, waar de

The 'primary elements' that compose the civic centre, especially the church, enter into a direct dialogue with the urban aggregate. Even in the structure of the church, in fact, it is possible to see the union of several different volumes, some in stone, others plastered, and in varying shapes.¹⁵ The horizontal nature of the large roof that marks the entrance is complemented by the extreme verticality of the *campanile*, thus composing the image of a spontaneous peasant architecture that fully renders the poetry of the Italian rural landscape. The interior of the church offers a space of intimate spirituality, following a path guided by the light that comes down from the bell tower. Whereas on the inside it seems to represent the primitive sacredness of an archaic world, on the outside it appears, through its shape and volume, as a civic tower that determines the panorama of the village and perhaps represents, like a sentinel overlooking the Murgia valley, its secular values.

The dialectical relationship between the elements that constitute La Martella is a lesson that Quaroni learned using the ancient city as his model. A maieutic process, it may be said, that looks back to history in order to design the urban structure of a modern village in which the buildings of which it is composed, although the same as those from the cities of the past, take on new meanings ascribed to them by the contemporary era.

A Collective State of Mind

In designing La Martella, Quaroni would certainly have wanted the new rural village to be perceived and felt by its inhabitants in the same way as they did toward the ancient city of Matera, a city that could be defined as a collective work of art, as the result of a collaboration between different levels of knowledge. This shared feeling would have led the inhabitants of La Martella to develop a sense of identity with the village, an intimate symbolic relationship, perceiving the settlement as part of themselves, as was the case with the Sassi. It is in order to foster these 'states of mind' – as Tafuri would call them – that Quaroni produced what we could define as an architecture of feeling.¹⁶ By inviting the inhabitants to take an active part in the construction of the

settlement, both in the choice of type and in the design of the houses, Quaroni's stated aim was to activate the same processes that had already taken root in the ancient city, where the structure of the city was an expression of the collective consciousness.¹⁷

However, a critical look at the operation set up by Quaroni reveals that his desire to give the residents of La Martella a central role was only partially fulfilled. Indeed, the project followed a rigid plan in which the architect not only drew out the urban structure but also the smallest architectural details. This left little room for the peasants' traditional self-building practices, as described by Rocco Scotellaro in the passage in his *Contadini del Sud* with the story of farmer Michele Mulieri, who after buying a farm, 'set to work on that detached piece of land at the edge of a large arable plot, without a tree, laying the foundation walls for a small, isolated house'.¹⁸

In the perspective drawings for the settlement of La Martella, Quaroni imagines an inhabited world, almost folkloristic, where the peasant drives the cart, the women sit by the roadside chatting and a bustling life emerges from the houses, where people and animals are now living together. We can interpret these drawings as a depiction of a traditional Italian peasant village and as the expression of its positive values, which in the drawing, 'is not limited to the representation of an idea, but is the idea itself'.¹⁹ Perhaps it is in this total imagining, which is itself a prefiguration of the project, that the creative value of utopia can be found that Quaroni considered essential to the design process.

Quaroni designs the small settlement in Matera as an ideal city to which corresponds, in parallel, an ideal society: a utopian project that carries in its core a strongly political-architectural thought.

La Martella Today

Seventy years after its construction, it is not easy to assess what remains today of Quaroni's utopian project. At the time of the village's inauguration in May 1953, Italian society was already changing, the agrarian world was in decline, and thus it is almost anachronistic that a *model village* became available for

15

Ludovico Quaroni, 'La chiesa nel villaggio la Martella', *Casabella Continuità* 208 (1955), 30-42.

16

Manfredo Tafuri, *Ludovico Quaroni*, op. cit. (note 8), 111.

15

Ludovico Quaroni, 'La chiesa nel villaggio la Martella', *Casabella Continuità* 208 (1955), 30-42.

17

Ludovico Quaroni, *La torre di Babele* (Padua: Marsilio Editori, 1967), 63-64.

18

Rocco Scotellaro, *Contadini del Sud* (Bari: Editori Laterza, 1954), 39.

16

Tafuri, *Ludovico Quaroni*, op. cit. (note 8), 111.

19

Quaroni, *La torre di Babele*, op. cit. (note 17), 48.

structuur van de stad de uitdrukking is van het collectieve bewustzijn.¹⁷

Een kritische blik op de door Quaroni opgezette operatie maakt echter duidelijk dat zijn wens om de inwoners van La Martella een centrale rol te laten spelen, slechts gedeeltelijk werd vervuld. Het project volgde namelijk een strak plan waarin de architect niet alleen de stedenbouwkundige structuur uittekende, maar ook de kleinste architectonische details. Er bleef dus weinig ruimte over voor de traditionele zelfbouwpraktijken van de boeren, zoals ze door Rocco Scotellaro zijn beschreven in de passage in zijn *Contadini del Sud* met het verhaal van boer Michele Mulieri die, nadat hij een boerderij had gekocht, 'aan de slag ging op een stukje land aan de rand van een groot agrarisch perceel, waar nog geen boom stond, en daar de funderingen legde voor een kleine, afgelegen woning'.¹⁸

In de perspectieftekeningen voor het dorp La Martella verbeeldt Quaroni een bewoonde wereld, bijna folkloristisch, waar de boer de kar bestuurt, de vrouwen langs de kant van de weg zitten te kletsen en de huizen, waar mensen en dieren nu samenleven, blijk geven van een bruisende levendigheid. Deze tekeningen kunnen geïnterpreteerd worden als afbeeldingen van het traditionele Italiaanse boerendorp en als uitdrukking van de positieve waarden daarvan, die op de tekening 'niet slechts de weergave van een idee, maar het idee zelf' zijn.¹⁹ Misschien kan in dit totaalbeeld, op zichzelf een prefiguratie van het project, de creatieve waarde van de utopie worden gevonden die Quaroni als essentieel beschouwde voor het ontwerpproces.

Quaroni ontwerpt de kleine nederzetting in Matera als een ideale stad waarbij, parallel, een ideale samenleving hoort: een utopisch project dat in de kern een sterk politiek-architectonische gedachte in zich draagt.

La Martella tegenwoordig

Zeventig jaar na de bouw ervan is het niet eenvoudig om in te schatten wat er overblijft van Quaroni's utopische project. Ten tijde van de opening van het dorp in mei 1953 was de Italiaanse samenleving al aan het veranderen. De agrarische wereld was in verval en dus was het *modeldorp* al bijna een anachronisme, gebouwd voor de boeren die er amper nog waren en van wie de kinderen al snel zouden

vertrekken om in de fabrieken van Noord-Italië of in het buitenland te gaan werken. Wie vandaag de dag door La Martella wandelt, wordt overvallen door een gevoel van eenzaamheid. De sfeer in het dorp doet metafysisch aan; de enige die nog weerstand bieden aan het verstrijken van de tijd, zijn de architectonische bouwwerken van Ludovico Quaroni.

Een van de redenen waarom die de tand des tijds hebben doorstaan, is de zuiverheid van hun vorm. Hoewel ze zijn gemaakt met beperkte middelen, vertonen ze een extreme helderheid en eenvoud. Ze blijven weerstand bieden aan de tijd, ondanks het feit dat de weinige formele elementen die La Martella zijn *rustieke* sfeer gaven, allemaal zijn aangepast of helemaal verwijderd. In de stallen is er geen hooi of muilezel meer te bekennen, maar staan auto's geparkeerd; de bakstenen hekwerken zijn veranderd in ramen.

Er is echter ook een ruimtelijke reden voor hun overleving. Hoewel Quaroni huizen ontwierp die formeel geïnspireerd waren op het landelijke boerenleven, behoorden ze ruimtelijk gezien niet tot die collectieve verbeelding, omdat ze vanwege de duidelijke indeling van de binnenruimte (keuken, slaapkamers) al behoorden tot het burgerlijke domein. Qua indeling stonden ze dus lijnrecht tegenover de boerenwoning, die uit één enkele grote leefruimte bestond. Deze hybride mix, het resultaat van een boerse buitenkant en een burgerlijke binnenkant, heeft ervoor gezorgd dat deze gebouwen vandaag de dag nog steeds relevant zijn, juist omdat ditzelfde type huis slechts een paar jaar later de woonaspiraties van de lagere middenklasse zou gaan vertegenwoordigen. Het was een ideaal dat tijdens de bloeiperiode van de Italiaanse economie in de jaren 1960 wereldwijd opgang zou maken en dat tot op de dag van vandaag deel uitmaakt van de Italiaanse collectieve verbeelding.

Vertaling: InOtherWords, Maria van Tol

peasants who were almost no longer there, and whose children would soon emigrate to work in the factories of northern Italy or abroad. Strolling through La Martella today, one feels invaded by a sense of loneliness, almost as if in a metaphysical atmosphere, where the only things still resisting the passage of time are Ludovico Quaroni's architectural structures.

One of the reasons for their survival is certainly related to the purity of the forms of the buildings, made with limited means but with extreme clarity and simplicity, a withstanding to time that endures despite the fact that the few formal elements that gave a *rustic* atmosphere to La Martella have all either been transformed or entirely removed. There is no sign of hay or mules in the stables anymore, but rather parked cars; the brick trellises have been turned into windows.

There is also, however, a spatial reason for this survival. While Quaroni designed houses that were formally inspired by the rural peasant world, they did not belong, in spatial terms, to that collective imaginary, since they were already part of the bourgeois world, with its clear-cut division of interior spaces (kitchen, bedrooms), and thus diametrically opposed to the structure of the peasant house centred on a single large room. This hybrid quality that is the result of an exterior peasant form and an interior bourgeois structure has allowed these buildings to remain relevant today precisely because only a few years later that same type of house would come to represent the residential aspirations of the lower middle classes, an ideal that became widespread in the 1960s during the Italian economic boom and that deep down is to this day still part of the Italian collective imaginary.

17

Ludovico Quaroni, *La torre di Babele* (Padua: Marsilio Editori, 1967), 63-64.

18

Rocco Scotellaro, *Contadini del Sud* (Bari: Editori Laterza, 1954), 39.

19

Quaroni, *La torre di Babele*, op. cit. (noot 17), 48.